

MAGYAR ARIÓN

Tanulmányok
Pálóczi Horváth Ádám műveiről

Szerkesztők

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

HEGEDÜS BÉLA

Budapest

rec.iti

2011

A

*Magyar Arión – Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám
születésének 250. évfordulóján*
(Budapest, 2010. október 20–21.)
támogatói

MTA Irodalomtudományi Intézet
Óbudai Társaskör

A borítón látható portré Pálóczi Horváth Ádámot harmincéves korában ábrázolja. A színezett metszet alapjául szolgáló, mára elkallódott festmény „Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791”. A metszetet Kazinczy Ferenc készítette el, s a *Psychologia* címlapelőzékéként jelent meg 1792-ben. A talapzaton olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93):

Nomen Arionum Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.

Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...

(Gaál László fordítása)

A borító a csurgói Református Gimnázium könyvtárának példánya alapján készült, amely az író sógora, Sárközy István névbejegyzését őrzi
Forrás: <http://www.csokonai-csurgo.sulinet.hu/sarkozy/kepek/33.jpg>

© Szerzők, 2011.

ISBN 978-963-7341-91-5

ISBN 978-963-7341-92-2 (pdf)

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa, Csörsz Rumen István

BRUTOVSZKY GABRIELLA

A „csimbókos poéta” és a „német átok”

Pálóczi Horváth Ádám viszonya a németekhez

Pálóczi Horváth Ádám életét és munkásságát nem tárgyalhatjuk anélkül, hogy ki ne térnénk a „csimbókos poéta”¹ németellenes megnyilvánulásaira, elsősorban azokra az általa megírt, illetve gyűjtött szövegekre, melyek az adott kor társadalmi és politikai helyzetének függvényében biztató hatással voltak a magyarságra. Politikai magatartását felemásnak ítélte a kor, ám sok ellenzője és üldözője mellett számos olyan pártfogóra és követőre talál,² aki az abszolutizmus idején bekapcsolódik az idegenellenes propagandába, s pamfletek, tréfák, travesztiák, gúnydalok és nem utolsósorban a korban nagyon elterjedt paszkvillusok formájában terjeszti a nemes magyar nemzet szabadságának gondolatait. Ezek alkalmi költemények, melyeket leginkább az aktualitás tett népszerűvé. A burkolt németellenséget már felváltja a szabadszájú gúnyköltészeti retorika, nagy része nyomdafestéket nem tűrő hangnemben szólal meg. A bennük megjelenő politikai célzások egy részét már aligha dekódolhatjuk, de akadnak könnyen felismerhető utalások is.

Pálóczi Horváth Ádám politikai (elsősorban németellenes) verseit széles körben ismerték. A róla költött anekdoták³ is azt mutatják, hogy bár a cenzúra erősen üldözte, „magyaros furfangjával” mégis képes volt kijátszani a „füles baglyok”, „a sekresztyések”, „a geheime Polizei embereit”.⁴ Sok kellemetlen vizsgálatot kellett eltűrnie; a legtöbbször Amade Antal ispán segítségével köszönhette, hogy nem fizetett rá.⁵ Mindig a színmagyar környezet megteremtésére törekedett; írásai a magyar köznemesség hibáit és erényeit tükrözik; fontosnak tartja, hogy a magyar nép kellőképpen megismerje a saját történelmét. Mindezeknek hangot ad nemcsak a verseiben, hanem a Kazinczyhoz írt leveleiben, az epikus műveiben, és a mindennapokban is. Az ellenség pedig nyomon követi Pálóczi Horváth Ádám életét, levelezéseit, és – nem meglepő módon –

- 1 Kazinczy nevezte így barátját az egyik levelében: *Kazinczy – Kölcsey Ferencnek* (Széphalom, 1816. május 22.), *KazLev* XIV. 210.
- 2 <http://mek.niif.hu/02200/02228/html/03/115.html>, 2010.09.02., 15:30.
- 3 HEGYI Ferenc, *Pálóczi Horváth Ádám*, Debrecen, Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, 1939, 19.
- 4 MÉSZÖLY Gedeon, *Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve*, Népünk és Nyelvünk, 1930, 12.
- 5 HEGYI, *i. m.*, 19.

egyre inkább a kor legélesebb politikai gúnyköltészeti műfaja, a *paszkvillus* felé fordítja figyelmét.⁶

Pálóczi Horváth Ádám németellenes⁷ versei

E költemények tárgyalásakor figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a szerző jól ismerte a kor anonim közköltészeti darabjait, hiszen ő maga is gyűjtője volt ezeknek a variánsokban élő és terjedő szövegeknek. Így amellett, hogy a *németcsúfolókat* lejegyezte, azok hatása is erősen érződik saját németellenes költeményein.⁸ Másrészt Pálóczi Horváth Ádám aktív résztvevője volt a kor politikai és társadalmi eseményeinek, s jól ismerhette azokat az alkalmi költeményeket, melyeket egy-egy éles vita, politikai esemény, hír után vetettek papírra a magukat felvállaló vagy legtöbb esetben anonim szerzők. Ezek közé tartoztak a korban futótűzként terjedő *paszkvillusok* is, melyek nem egyszer nyílt szóki-mondással adták közre véleményüket, pellengérré állítva ezzel számos hatalmon lévő személyt, politikust, intézményt. Pálóczi Horváth ebben a közegben az események gyors változásához alkalmazkodva⁹ írta meg németellenes gúnyverseit is.

Csörsz Rumen István *Szöveg szöveg hátán* című könyve alapján, melyben a szerző a magyar közköltészet variációs rendszerével foglalkozik (1700–1840), az általam vizsgált németellenes verseket 3 fő csoportba oszthatjuk:

- 1) *Anonim közköltészeti németcsúfolók* (pl. „*Csaknem elájultam...*” kezdetű) – szoros variogenetikus kapcsolatot mutatnak egymással („tartalmazási reláció”). Ezek a költemények egy közös szövegcsaládot alkotnak, melyben a szövegek belépnek egy „variogenetikus játéktérbe”¹⁰, ahol újraíródnak, szerkesztődnek, variálódnak.
- 2) *Németellenes paszkvillusok* (pl. *In Christophorum Erdődy*) – topogenetikus, tematikus rokonság van a költemények között, de ezen belül egyedi szövegek. A paszkvillusokban előforduló toposzok több korabeli szövegben is

6 VÖRÖS Károly, *Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez*, Bp., Akadémiai, 1958 (Irodalomtörténeti Füzetek, 17), 39.

7 A legtöbbet gúnyolt figura ebben a korban a labanc, illetve a német katona volt. Minden, ami német, idegen eredetű volt az erősödő Habsburg elnyomás alatt, a gúny tárgyává vált, egészen a kiegyezésig (1867).

8 Mindmáig vannak olyan költemények, amelyek esetében nem tudni, ki a valódi szerző. Sokáig Pálóczi Horváth Ádám szerzeményének tartották például *A parókás német* c. verset is.

9 Amint meggyanúsították hatalmi sérelemkeltés miatt, máris képes volt váltani, és németellenes verseit franciaellenessé átírni.

10 CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere (1700–1840)*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165), 32.

megjelennek, és topikus hálózatot alkotnak (pl. tematikai, retorikai, metrikai és rímtoposz).

- 3) *Pálóczi Horváth Ádám németellenes versei* (pl. *A korcs magyar*) – melyek kapcsolatot tartanak az előző két szövegvilággal.

Pálóczi Horváth Ádám és a németcsúfolók

Az *Ötödfélszáz Énekek*ben számos verset találunk, melyek németellenes nevezhetők, s amelyek nem egyszer az erotikus, vulgáris és latrikánus dalhagyományhoz is kapcsolódnak. Vannak közöttük saját szerzésűek, és vannak, amelyek a szájhagyománnyal terjedtek, közben variálódtak, és Pálóczi Horváth feljegyezte őket az utókor számára. Most ez utóbbiakról lesz szó: a *csúfolókról* és *gúnydalokról*.

E szövegek a folklóralkotások néhány alapvető sajátosságával rendelkeznek a szerzőség, a továbbhagyományozás, a variálódás és az előadásmód vonatkozásában. A szerzők és a másolók az énekeket nem mindig tekintették egyéni tulajdonuknak; a szövegváltozatok többnyire az emlékezetből való leírás, esetleg más kéziratról való másolás alkalmával jöttek létre. Ezek a másolók általában akár figyelmetlenségből, akár szándékosan, de változtattak a szövegeken, s így újabb *szövegvariációk*, *kontaminációk* jöttek létre.¹¹ Itt kell megemlítenünk Faludi Ferenc és Csokonai gúnydalait is, amelyek recepciójára jellemző, hogy a legszélesebb néprétegek emlékkincsében és nótamemóriájában is megragadtak.¹²

A szövegcsalád tagjai számos eltérést mutatnak egymáshoz képest, ezért nehezen rendszerezhetők. Arra következtethetünk, hogy ezek a versek elsősorban orális úton terjedtek. Minden lejegyző szabadon variálta a szövegeket, de a rímhelyzetben álló kifejezések¹³ többnyire állandósultak. A németcsúfolók még Arany János korában is népszerűek voltak. Ő maga is két egysztrófásat jegyzett fel 1874-ben.¹⁴

A németcsúfolók közvetlen hatását Pálóczi Horváth Ádám németellenes verseire részletesen tárgyalja az *Ötödfélszáz Énekek* kritikai kiadása (1953), illetve az 1979-ben kiadott *Énekes Poézis (ÉP)* című kötet, ahogyan az általa feljegyzett németcsúfolók forrásait is (dallam, nótajelzés, vándorstrófák stb.). A jelzések alapján pontosan behatárolható (néhány kivételtől eltekintve), hogy melyek a szerző saját németellenes versei,¹⁵ és melyek az általa lejegyzett köz-

11 *Hatvanhat csúfos gajd: XVI–XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Magvető, 1983 (Magyar Hírmondó), 16–17.

12 POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978, 187.

13 RMKT XVIII/4, 506.

14 *Oh, te csodálatos német; Országunkban futkározó ebadta németje. Uo.*, 506.

15 Kereszttel jelölt a saját mű (+).

költészeti csúfolók. Ezen kívül Küllős Imola is egy külön fejezetet rendel a németcsúfolóknak az *RMKT XVIII/4, Közköltészet 1. (Mulattatók)* című gyűjteményben.¹⁶ Ezért a munkámban ezzel a problémával csak említés szintjén foglalkozom.

A Pálóczi Horváth Ádám által gyűjtött és lejegyzett, németellenes ihletettségű csúfolók közé tartozik például a *Német-átok* (ÖÉ 12. sz.), *Klázli és kancsó* (245. sz.), *Német katona*¹⁷ (310. sz.), *Kátedli, Bábedli* (259. sz.) stb. A *Német-átok* című, kuruc kort idéző németellenes versszakot hangvétele miatt később átírt franciaellenessé (*Travestált franc átok*, 12. sz.). A *Klázli és kancsó* a Tiszántúl és Dunántúl tréfás vetélkedése, melyből kihagyhatatlan volt a németellenes hangnem, és a német szavak magyarosodott változatának használata („A Dunán túl a bort isszák klázlibúl, / Kiszedik a rosztrádlit cintálibúl.” klázli – „Glas”, pohár, rosztrádlí – „Rostbraten”, rostélyos), a falucsúfolók jellegzetes jegyei is érződnek a versen. A *Német katona* egy németcsúfoló nóta rövid változata, melyben a „strimflis” katona töri a magyar nyelvet, és így emlékszik vissza katonaéveire („Zenim labod nins strimflit, / Kifan nekem segged lik.”). Ez a fajta nyelvi bravúr a vers humorának fő forrása. A *Kátedli és Bábedli* (259. sz.) című gúnydal két német nevű lányt állít pellengérré a lánycsúfolók tipikus eszközeivel („Kajcár-nénál, Kráknénál, két kislyányt esmérek; / *Kátedli*, *Bábedli* ketten egy-testvérek.”). Ezen kívül számos németellenes ihletettségű csúfolóval, gúnydallal találkozunk az ÖÉ-ben, melynek legtöbbje nagy népszerűségnek örvendett Horváth korában, a nép ajkán forgott és variálódott, miközben megpecsételte szerzőnk saját németellenes ihletettségű verseit is.¹⁸ Pálóczi Horváth Ádám idegenellenes verseire a németcsúfolók és a paszkvillusok gyakorolták a legjelentősebb hatást, melyek bár a közköltészeti csoportosítás szempontjából nem egy helyen tárgyalandók, hiszen a paszkvillusok legtöbb esetében nem beszélhetünk (szóbeli és írásos) variánsokban élő-terjedő művekről. Mégis vannak kivételek, sőt több olyan közköltészeti darab született, amelynek eredeti forrása paszkvillus lehetett, és különböző variánsokban hagyományozódott tovább az utókorra (például a kéziratos énekeskönyveinkben megőrzött paszkvillusok, melyeknek több variánsa is született – *Az Nemes Nemzetes Dupés Urakról*¹⁹ címet viselő anonim paszkvillus, melynek kétféle tematikus párhuzamával is találkozunk – *Csak el nem ájultam, midőn hallottam* és az *Ez a világ humora* kezdettel.²⁰ Az előbbi két paszkvillusnak 1813-ig 24 variánsa maradt fenn az énekes kéziratainkban. Mindkettő bővelkedik a vaskos kifejezésekben és utalásokban, s mindkét verset

16 RMKT XVIII/4, 184–194.

17 Teljes változata a *Szekén puntra németi...* kezdetű vers (vö. *uo.*, 107. sz.).

18 Lásd bővebben a korábban felsorolt irodalom alatt.

19 *Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal tellyes kert: Pasquillusok a XVII–XVIII. századból*, vál. Lőkös István, Bp., Magvető, 1989 (Magyar Hírmondó), 115.

20 RMKT XVIII/4, 104–105. sz.

közismert szerelmi dalok melódiájára írták! Ezt az ŐÉ-ben lekottázott dallamok is alátámasztják.²¹ Íme annak a kezdő strófája:

Csaknem elájultam, hogy meghallottam,
Hogy németet szeretsz, eliszonyodtam.
Magyartúl lett pártolásod, hidd el, megbánod,
Hogy *bugyogóba* megszerettél, még megutálad;
Mikor *foltozgatod*, akkor meglátod.²²

Azokat a magyar lányokat ostorozza ez a két csúfoló, akik nyápic és visszataszító német férjet választottak maguknak. Az eredeti szöveg nem a német férj után epekedő magyar lányokat állítja pellengérré, hanem a németeket majmoló ruha-viseletet és a magyartól eltérő (noha ekkor egyre jobban tért hódító) viselkedésmódot gúnyolja ki éles, a paszkvillusokra jellemző szókimondó, trágár nyelvezettel. Íme az eredeti paszkvillus egyik strófája, amely természetesen nagy mértékben különbözik a Pálóczi Horváth Ádám által lejegyzett versszaktól:

Országunkban, aki bugyogót hordozol,
Alkalmatosságra gatyát nem oldozol.
*Mancsét, stiflit, strimflit*²³ száradhoz toldozol,
Tudom, hogy pokolban serpenyűt *foldozol*.

A paszkvillusokból (pontosabban ebből a korból) eredeztethető a 2. strófában használt trágár kifejezés, káromkodás is: a „Hunczfut” szó, mellyel akkortájt elsősorban a német katonákat illették (Horváth csak a kezdőbetűt jegyezte fel).

De hiszen nem bánom, csak hadd szeressen,
Az ölébe fogjon és ölelgessen,
Teljen kedved tászlijában, máncsétájában,
Melyet kezén, mellyén visel, a kurvaanyjában.
*H[unczfut]*²⁴ minden német Magyarországon.

Az *Nemes Nemzetes Dupés Urakról* című paszkvillus két helyen is említi ezt a kifejezést:

21 Bővebben: CsÖRSZ, *i. m.*, 101–102.

22 ŐÉ 386. sz. *Német corivalis*.

23 *Stifli*: a német *Stiebel* szóból (csizma), *strimfli*: harisnya (német). RMKT XVIII/4, 187.

24 A ŐÉ 1953-as kiadásában H(uncut) -ként van kiegészítve; én megtartanám az eredetit, ahogyan akkoriban használták (Hunczfut). Hundsfott = kutyaszar.

Hunczfutra és Német Helyekre találunk,
De (el hidd) meg is basz, meg nem szabadúlunk. (...)

Hunczfut nyakra valót a nyakára kapcsol,
Inget, Taczlist, florost varratni parancsol.

Szinte az összes korabeli paszkvillusban találkozunk ezzel a káromkodással.²⁵ A *hunczfut* szó Pálóczi Horváth Ádám korában nagyon sértő kifejezés lehetett (az illető akár párbajt is kiprovokálhatott vele); erre utal, hogy a kéziratban a szerző csak a szó kezdőbetűjét jegyezte fel. *Huncut* szavunk valószínűleg éppen a Magyarországon és Erdélyben állomásozó német katonaság révén került be a szókincsünkbe, ahol jelentésváltozáson ment keresztül: ma egy sokkal enyhébb változatát használjuk ('huncut'). A német nyelvben megőrződött az eredetihez hasonló jelentés (*Hundsfoth*, 'kutyapina'), erősen stigmatizált szubstandard kifejezésként, amely sok helyen már nem is ismert.

Pálóczi Horváth Ádám és a paszkvillushagyomány

A paszkvillus gúnyköltészetünk kiemelkedő barokk kori műfaja, bár gyakran a feledés homályába kerül, holott nemcsak a barokk korban volt népszerű, hatása a későbbi korokban is megmutatkozott, hol közvetve, hol közvetlenül. Röviden áttekinthető²⁶ a paszkvillusok eredetét és sajátos irodalomtörténeti behatárolását.

A paszkvillus (pasquillus) műfaji jegyei igen korán felfedezhetők az irodalomban. Elnevezésüket a XVI. században kapták, és akkortól kezdve be is töltötték funkciójukat. Ahogyan a röpcédula-akasztásra már az ókorban is volt példa, ugyanúgy az énekelt formában történő „kikorbácsolás”-ra is, tehát nem új keletű szokással van dolgunk. Mindig az adott kor és társadalom adta e műfajok tematikai hátterét, s a szerzők hol *ócsárló iamboszokkal*, hol visszafogottabb *horatiusi szatírakkal* vagy éppen durva hangvételű paszkvillusokkal fejezték ki az őket és a társadalmat ért sérelmeket. Ez lehetett személyes hangvételű (paszkvillus, invektíva), vagy éppen társadalmat megszólító objektív (szatíra), esetleg feddő-oktató célzatú támadás (feddő költemények). A gúnyköltemények különböző versformákban fordultak elő, az ókori epódoszoktól kezdve a később nagy népszerűségnek örvendett epigrammáig, amely tökéletes teret nyújtott a gúnyköltészet számára jellegzetes vonásainak köszönhetően (rövidség, meglepő fordulat), olyannyira,

25 Pl. In *Emericum Eszterházy Nobilis* – „Ki ló fasszal csinált hunczfut volt az apád.”, In *Christophorum Erdődy* – „*Hunczfut ebatta volt neved a Gyűlésben*” című XVIII. századi németellenes paszkvillusok. Lőkös, i. m., 196, 201.

26 Bővebben *A paszkvillus és rokon műfajai* című szakdolgozatomban (Konstantin Egyetem, Nyitra, 2010).

hogy az epigramma eredeti funkciója kiegészült, s a későbbiekben szinte mindig gúnyos tartalommal párosult (a mai értelemben vett epigramma). A paszkvillus viszont a harc műfaja volt, ereje a nyers szókimondásban állt.

A XIX. század elejére a paszkvillusok elvesztették közvetett funkciójukat, s a következő században már csak ritka esetben találkozhatunk ezzel a megnevezéssel. Petőfi Mészáros Lázár ellen írt *Nyakravaló* című költeményét az irodalom még paszkvillusnak nevezi („a népi költő még az irodalomesztéták által teljesen irodalom kívülinek ítélt fajtáját, a pasquillust is gyakorolta”²⁷), de a későbbiekben már csak az általánosnak hangzó *gúnyvers* megnevezést használják, és leginkább csak a gúnylapok oldalain jelennek meg ezek a költemények. Mégis mindmáig szerves részét képezik irodalmunknak, nyomaikkal találkozhatunk a gyermekirodalomban, ott vannak a sajtóban, a politikában, a modern költészetben és így tovább.

Lássuk tehát, hogy milyen hatással lehetett Pálóczi Horváth Ádámra ez a periferikus műfaj. A legtöbb közköltészettel foglalkozó szakirodalom²⁸ éppen csak megemlíti a paszkvillusokat, háttérbe szorítva őket azok speciális politikai töltete miatt. Ez érthető is, hiszen a paszkvillusok általában nem variánsokban éltek.²⁹ Pálóczi Horváth Ádám „csimbókos” magyarságát és az ezzel kapcsolatos tevékenységeit azonban erősen meghatározták a kor politikai eseményei hatására született, általában titokban terjesztett gúnydalok, travesztiák, melyek írásában ő is aktívan részt vett. Ha Horváth gúnyverseit és gyűjteményét vizsgáljuk, nem beszélhetünk paszkvillusokról, viszont azok hatása erősen tükröződik ezekben a szövegekben.

A XVIII. század végén valóságos paszkvillusáradatról beszélhetünk. Az országgyűlésen uralkodó kaotikus állapotok, az idegenmajmolás, a követek ostobasága és a mágnásasszonyok erkölcei kerültek a gúnyversek célkeresztjébe. Az idegencsúfolás nagyon közkedvelt téma volt a korban, az ezekben a versekben használt magyar-latin-német keveréknyelvből (makaróni nyelv) származó félreértések szinte bohózszerű megoldásokat szültek. Hangsúlyoznom kell, hogy ezeknél a műveknél éppen a nyelvezet az, amivel a szerző hatni akar a közönségre. A nyelv itt cél és eszköz, de a gyakran kíméletlenül ironikus, trágár *országgyűlési paszkvillusok* fontos közéleti információkat is közvetítettek.³⁰ Az 1790-es évektől kezdve éppen ezek az országgyűlési iratok lehetnek leginkább hatással Pálóczi Horváth Ádámra.³¹ Sok esetben ma már a levéltárak mélyén

27 UNGVÁRI Tamás, *Poétika*, Bp., Gondolat, 1967, 222.

28 RMKT XVIII/4; KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány); Csörsz, *i. m.*

29 A kivételt lásd fentebb.

30 KÜLLŐS, *i. m.*, 27.

31 1790-től kezdve szinte minden egyes országgyűlésen ő maga is részt vett. Ebben az évben jelent meg két röpirata is, melyben politikai jogokat követel a nőknek.

lappanganak, holott számos olyan adatot őriznek, melyeknek fontos kortörténeti értéke van. Ahogyan Horváth verseire és gyűjteményére is érvényes: a kor politikai helyzetének bemutatása mellett versei a középneemesség politikai fejlődését is tükrözik. Németellenessége egyrészt viseletében nyilvánult meg (csimbókos, kétfelé választott haj), másrészt költeményeiben, illetve „a német nyelv iránti érzéketlenségében”. Idegengyűlölete elsősorban a németek ellen irányult,³² az országban terjedő osztrák elnyomást a korábbi török megszállással azonosítja.³³ Keserű szavakkal fejezi ki panaszát: „hazámban a magyart keresem s nem találok”.³⁴ Az idegen nyelvek tanulását pedig veszélyesnek tartja; úgy gondolja, hogy, aki idegen nyelven olvas, annak nem jut ideje a magyarra.³⁵ Pár év múlva viszont már ő maga is érzi: szükség van a német nyelvtudásra, mert ez az eszköze a magasabb nyugati kultúra megismerésének.³⁶ Sőt nem szabad elfelejtenünk, hogy Pálóczi jól tudott németül³⁷ olvasni, még ha ezt gyakran le is tagadta társai (legfőképpen Kazinczy) előtt. Fiatal korában egy verset is lefordít német nyelvre (*Kind der Götter*; *ÖÉ* 94 sz.), mely nyelvi és formai szempontból is jól sikerült.³⁸ Vörös Károly³⁹ az *ÖÉ* első 66 darabját *occasionális ódának* nevezi, melyet a paszkvillusokkal szemben éppen a „a nyíltan nem hangoztatható politikai nézetek burkolt kifejezése” jellemez. Vörös szerint bizonyos „nemzeti költői öntudattal íródtak”, céljuk pedig az, hogy „a kor erősödő és szélesedő politikai érdeklődésének kívánnak megfelelni”, a kor népszerű dallamait felidézve. Ezekkel az ódákkal elsősorban a köznemesi, illetve városi, kispolgári rétegekhez kíván szólni. Azonban ezek között a versek között is találunk olyan, főként németellenes költeményeket, melyek túllépik az occasionális ódák burkolt nyelvezetét, és a gúnyversek jegyeit mutatják. A *Stájer tánc* (48. sz.) miatt a „füles baglyok” erősen nyomoztak Pálóczi Horváth Ádám után. A később *Rábaközi stájer tánc* (48. sz.) címmel ellátott vers már franciaellenes gúnyversként szerepelt a szerző cenzúra végett ki nem adott kéziratában.

Az egyes Pálóczi Horváth-versek elemzése előtt lássuk Szirmay Antal (1747–1812) *Hungaria in parabolis* (1804, 1807)⁴⁰ című könyve alapján, mi volt az ekkori Magyarország területén a viseleti norma, és mi miatt lett számos (elsősorban

32 Az angol nyelvet kedvelte (valószínűleg, mivel a némettel szemben az angol nem jelentett az ország számára veszélyt). HEGYI, *i. m.*, 22.

33 BORZSÁK István, *Pálóczi Horváth Ádám lírája*, Monok, Popper Ernő Nyomda, 1919, 69.

34 *Uo.*, 67.

35 *Uo.*, 72.

36 HEGYI, *i. m.*, 42.

37 Figyelemmel kísérte a bécsi *Annalent* is. *Uo.*, 44.

38 *Uo.*

39 VÖRÖS, *i. m.*, 35–37.

40 Magyar kiadás: SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, ford. VIETÓRISZ József, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár, Kritérium, 2008 (Téka).

németeket majmoló) figura a gúny tárgya. Szirmay a *Magyarország földjéről és népeiről* szóló fejezet 91–95. pontjában⁴¹ foglalkozik bővebben a magyar viselettel, ahol magyar-német viszonylatban mutatja be a ruhaviselet akkori felfogását. A magyar nemzet sokat adott a testi-lelki tisztaságra, és szeméremsértőnek vagy az elpuhultság jelének tartotta, ha egy férfi *pendelyben* jár. Azt a nemzetet, aki *gatyá* nélkül *bugyogót* és *pendelyt* viselt, megvetette és a nevetség tárgyává tette. Innen ered a *Nem félti a német, hogy elveszítse gatyáját* híres közmondásunk is. Szintén a gúny tárgya volt a németek által közkedvelt paróka, a strimfli és a cipellő, ami a magyarok által dicsőségszámba vett *sarkantyúviselettel* szemben ugyancsak a kifigurázás kedvenc eszközévé vált. Általában a német katona áll a kifigurázás középpontjában, „a parókás, strimflis német”. Ennek alapján nézzük meg, melyek azok a paszkvillusok, amelyek tematikai párhuzamba hozhatóak Pálóczy Horváth Ádám 9. énekével.

Az egyik ilyen gúnyvers 1765-ben a nyilvánosság előtt hangzott el, valaki durva hangnemben szólalt fel néhány főúr ellen, akik flancos öltözetben jelentek meg:

Látom: – – – nagy a *parókátok*,
 Hasogatott *plundra*⁴² dísztelen ruhátok,
 És *pendelyt* hordtok? Hol van a *gatyátok*?
 Vessétek el, kérlek, b--om az anyátok!⁴³

Hasonló németellenes tematika jelenik meg az *In Christophorum Erdődy*⁴⁴ című, XVIII. századi paszkvillusban is. Bár egy adott személy ellen íródott, és hangneme erősen trágár, az utolsó versszakkal az anonim szerző általánosít, és minden „plundrás, dupés Magyarhoz” szól.

Hej Erdődy Kristoff baszom az Anyádot,
 Ne csufold az Magyart, változtasd ruhádot!

Vedd fel nadrágodot, tedd le az *Plúndrádot*,
 Bassza meg az ördög az alsó pofádot.

A szavak, amelyek a németes öltözködésre utalnak a versben: *plúndra*, *hunczfutruha*, *strinfli*. E durva hangú paszkvillusokban a német haj-, ruhaviselet és a magyartól eltérő viselkedés mögött ott bujkál a valós politikai ellentét: a magyar nemzet azóta hervad, amióta a németekkel paktál, és tűri, hogy az diktál-

41 Uo., 131–133.

42 Térd alatt, esetleg bokában összeszűkülő bugyos nadrág. Később: ócska, rossz ruha (ném.).

43 SZIRMAY, *i. m.*, 132.

44 *Külömb-külömb féle...*, *i. m.*, 201–202.

jon neki.⁴⁵ A leghíresebb ilyen paszkvillus Erdélyből való: *Az erdélyi asszonyokról, kik németekhez mentek férjhez 1700-nak elején* című.⁴⁶ Ez a politikai töltet azonban gyakran már csak az ócsárlás rutinrésze, szinte természetes jelenségnek számít ezekben a versekben. Ezt támasztja alá a klisé- és motívumrendszer, amelyet nagyon szívesen alkalmaztak a szerzők. *Az Nemes Nemzetes Dupés Urakról*⁴⁷ című, már említett paszkvillus szintén a ruhaviseletet és a magyartól eltérő viselkedést gúnyolja ki, mindezt német szavakkal megtűzdelve (ragrímekkel tarkítva), ami itt is a humor forrásaként szolgál:

Országunkban, aki bugyogót hordozol,
Alkalmatosságra gatyát nem oldozol.
Mancsét, stíflit, strimflit száradhoz toldozol,
Tudom, hogy pokolban serpenyűt foldozol.

A németes öltözködésre utaló szavak: *kalap, ló fark, paróka, hunczfut nyakra való, ing, taczlis, floros, bugyogó, mancsé, stífli, strimfli, pántlika.*

A *Maid kétségbeesett Hazánk Siralma, Vádgya, és Panasz*⁴⁸ című paszkvillus is nagy felháborodással ír az országban uralkodó kaotikus helyzetről és a majmoló viseletről:

A selma Lakaj is *tarka, paszományos,*
Iromba a Mágmás, feje *szivárványos,*
A Dáma *Bobitás, Német találmányos,*
Noha az Ebédgye Korpátul soványos.

További utalások: *uri könös, tarka materia, pendöl, maszkara, frizerizett haj, gatyá, „bajusztalan csufos Parokhas Magyarka”.*

Az *In Emericum Eszterházy Nobilis*⁴⁹... kezdetű gúnyversben így ír az anonim szerző a németes ruházatról:

Ha úgy vagyon tehát, tedd le Magyarságod,
Dolmány helyett vedd fel *Német hacukádot,*
Vesd le (mert nem illet) az Magyar Nadrágot,
Huzd fel teli *Tettvel ráncos Bugyogodot.*

45 RMKT XVIII/4, 506.

46 Uo., 186.

47 *Külömb-külömb féle...*, i. m., 115–118.

48 Uo., 136–157.

49 Uo., 196–200.

Most nézzük meg Pálóczi Horváth Ádám *A korcs magyar*⁵⁰ című versét, melyben a szerző 9 versszakon (20–65) keresztül taglalja a németet majmoló ruha-, bajusz- és katonai viseletet.

Jer, magyar! Ha magyar véred van, egy szóra:
Vágyik-e az igaz magyar *bugyogóra*?
Csizmaszárodát a füled mellé rakatod,
Toldott lábad mozsár-forma *magyar-csufoló stiblivel*
oh nagy magyar! bevonatod.

Hol az öved? Hol a magyar mente, dalmány?
Minek az a *lajbli, kaput, rác kacagány*?
Minek az a *kurta gatyá*, csak térdig érő?
Hívd ide bár vagy Etelét, vagy Hunyadit, én azt mondom,
tégedet meg nem ismer ő.⁵¹

A kifigurázott német viseletre utaló kifejezések: *kurta gatyá, lajbli, bugyogó, magyar csufoló stibli, kaput, rác kacagány, strimfli, csatos papucs, tászli, mancsét, taréj, nyakravaló, kpszas óralj, görbe bicsak (kard)*.

Ami a retorikai-poétikai jegyeket illeti, mindkét korpuszt jellemzi, hogy a szerzők egyszerű nyelvezetet használnak, gyakran jelennek meg ismétlődő közhelyek, motívumok, sémák, és rendszerint köznapi témákra bukkanunk. A nyelvezet egyszerűsége viszont képes egy olyan játékra, amelyben a szókimondás, a trágár, durva hangnem vegyül az eufemizmusokkal, metaforákkal tarkított nyelvvel. Ez is arra utal, hogy a szerzők jártasak a tudományokban, a költészetben, és egyáltalán nem a társadalmi hierarchia legalsóbb rétegéből származnak. A XVII–XVIII. század főképpen diákos műfajaiban gyakran alkalmaztak humorforrásként *németesre, latinusra vagy cigányosra torzított nyelvhasználatot*, illetve a *halandzsa*,⁵² a *makaróni nyelv* is nagyon népszerű volt. Ez jellemző a paszkvillusok és Pálóczi Horváth Ádám gúnyverseinek nyelvezetére is, ahol a szerzők az idegensúfolás céljából gyakrabban éltek a nyelv effajta lehetőségeivel.

Trágár, obszcén kifejezések:

- A fent említett paszkvillusokban (és általában a korban): *kurvaanyja, hunczfut* (ez Pálóczi Horváth Ádámnál is gyakori⁵³), *Tatár fasz, bassza meg, ebatta, tágúlt segge, Pina-leső* stb.

50 ÖÉ (1953)..., i. m., 132–134.

51 Uo.

52 Tudjuk, hogy a költő maga is írt quodlibetet (*Csipkebokor, kormos agyag*).

53 L. a Pálóczi Horváth Ádám és a németcsúfolók című alfejezetben.

- Pálóczi Horváth Ádám 9. énekében: *kutya-kurvaanyja, korcs magyar, kóró, korcsosult magyar*

Idegen szavak, nyelvkeveredés (latin-magyar-német):

- Paszkvillusok: *comando, strinfli, plundra, prosapia, stibli, metamorphosis, materia, decisio* stb.
- Horváth 9. éneke: *policia, ita fiat, stibli, strimfli, mancsset, tászli*

Pálóczi Horváth Ádám életművét tehát nem tárgyalhatjuk anélkül, hogy ne foglalkoznánk a paszkvillus műfaj hagyományával, amely bár nem bírt magas esztétikai és irodalmi értékkel, kortörténeti jelentősége viszont óriási volt, az utókor számára éppen ezért megbecsülésre és kutatásra ösztönző. Horváth abban a közegben forgott, ahol naponta tömegével terjedtek a gúnyversek röpcédulák vagy akár gúnyiratok formájában is. Neki is meggyűlt a baja a „sekrestyésekkel”, a cenzúrával, ahogyan korábban a paszkvillus-szerzőknek, akik nem egyszer a nyelvükkel vagy akár az életükkel is megfizettek a nyers szóki-mondásért. Az ŐÉ-ben számos példát találunk arra, hogy ő maga is ismerte s közvetlenül űzte ezt a műfajt. Németellenessége elég indok volt arra, hogy ne csak viselkedésmódjában és viseletében tükrözze az „igazi” magyar ember gondolkodásmódját és tetteit. Ezek a költemények poétikai-retorikai szempontból is közel állnak a gúnyköltészet műfajaihoz, amire a nyelvezet és a közös tematika is utal.

A paszkvillusok szélesebb, most még jószerével kiadatlan korpuszának jövőbeni kutatása további poétikai-retorikai újdonságokat ígér.